

Олександр СЛІСАРЕНКО
(Дніпропетровськ, Україна)

**Особисті спогади
жертв голодомору –
специфіка джерела**

Вивчення подій в Україні 1932–1933 рр. до початку 1990-х рр. було під прямою забороною, а в останні 18-20 років здійснюється в умовах достатньо серйозного опору частини науковців старшого та й середнього покоління. Надзвичайно гостро стоїть насамперед питання джерел. Якість джерельної бази визначає якість і всебічність вивчення подій. Особливо очевидно це стосується подій голодомору 1932–1933 рр. Голод в Радянській Росії 1921–1922 рр. незрівнянно краще вивчено завдяки різноманітності введених до наукового обігу джерел. Збереглися навіть численні кіно- та фотоматеріали, які здебільшого й використовуються для ілюстрації подій більш пізнього часу. Очевидно, автентичні кіноматеріали 1933 р. або відсутні взагалі, або сьогодняшнього дня недоступні через архівну політику.

Зрозуміло, найважливіші державно-політичні документи залишаються за межами України, сподіватися на їх доступність та якісне збереження важко. Державні архіви України берігають переважно другорядні документальні джерела. Робота над ними дуже важлива, однак вимагає врахування цілого ряду міркувань. Насамперед, це документи, що виходили від офіційних державних чи партійних органів, а це робить дуже великою ймовірність їх фальсифікації як тими працівниками, хто їх складав, так і вищестоящими органами влади. Отже, факти, зафіксовані даним джерелом, вимагають ретельної перевірки та підтвердження. Для цього слід залучити незалежні документальні джерела чи інші свідчення. Нерадянських джерел з 1932–1933 рр. або немає, або ж вони мають відверто замовлений, підконтрольний Кремлю характер, як це сталося зі свідченнями американського журналіста Ф. Дюрранді.

Фактично, поза контролем влади залишались лише особисті спогади учасників подій 1932–1933 рр. Саме вони й складають одне з найважливіших джерел як наукових, так і кінодокументальних досліджень останнього десятиліття.

Саме це джерело автор спробує проаналізувати з точки зору повноти та якості джерела. Умовно їх можна поділити на свідчення письмового та усного характеру. До останніх свідчень автор включити й зібраний аудіо- та відеоматеріал. Принципова відмінність від письмового джерела полягає в одномоментності запису (відеоматеріал – максимум кілька десятків хвилин, аудіоматеріали – дещо більше, але теж одномоментно, протягом одного, максимум двох, сеансів запису). Більшість таких матеріалів збираються журналістами, яких цікавить не стільки фактологічна, скільки емоційна складова спогадів.

Письмові спогади переважно формуються протягом тривалого часу, можлива неодноразова їх редакція, уточнення, доповнення. Все це дозволяє вважати їх більш адекватним і глибоким джерелом.

Суттєвою рисою утворення такого джерела, як спогади очевидців є час їх фіксації. Зрозуміло, що вони формувалися через дуже тривалий проміжок часу: усні свідчення зафіксовано через 60-65 років після подій голодомору, письмові могли бути складені дещо раніше, але переважно в цей же час. Отже, носіями цих спогадів могли виступати літні люди, що пережили голодомор в дуже молодому віці (людська психіка фіксує в пам'яті події, починаючи з віку 3-4 роки), всі ці люди народилися в 1920-ті роки і мали на момент формування спогадів вік понад 60 років, а певніше - під 70 і більше.

Типовою рисою таких спогадів є також фрагментарність. Оскільки більшість учасників подій пережило їх школярами, вони могли запам'ятати події лише у їх рідній місцевості та найближчій околиці. В абсолютній більшості вони стосуються власного селища, можливо району, зрідка – області. Мешканці міст могли акумулювати ширшу картину спогадів, однак слід враховувати, що міста порівняно мало страждали від голоду, головний тягар трагедії винесло село.

Такі тези автором сформульовано на основі вивчення спогадів свого батька. Слісаренко Микола Васильович народився в січні 1926 р. в районному центрі Дніпропетровській області селі Солоному в селянській родині. Восени 1932 р., коли розпочався голод відповідно мав майже 7 років і відвідував перший клас сільської школи. Родина мала ще трьох дітей, однак його молодші брати, 1929 та 1931 рр. народження,

подій голоду не пам'ятають, старша ж сестра, 1924 року народження через низьку освіту письмових спогадів не залишила, в усних же розмовах пригадувала події 1933 р. фрагментарно, плутаючи з голодом 1946–1947 рр., який пережила в більш свідомому віці. Мій же батько отримав вищу технічну освіту в 1950-х рр. і після виходу на пенсію у 1988 р. почав складати письмові спогади протягом останніх восьми років життя (помер у віці 70 років). Спогади про події 1932–1933 рр. було записано в значному об'ємі (зошит у 96 сторінок) з детальним викладенням окремих епізодів, а в інших зошитах (спогади було доведено до 1945 р.) вставлені ще кілька невеликих фрагментів, пов'язаних з біографіями односельчан чи товаришів дитинства. Життєвий досвід й відносно високий рівень освіти наклали відбиток на усвідомлення подій 1932–1933 рр., тому в спогадах зустрічаються роздуми аналітичного характеру як щодо причин голоду, так і щодо реакції населення на події. Все ж найбільше цінність спогадів полягає в накопиченні детального фактологічного матеріалу стосовно подій у Солоному та деяких найближчих хуторах, зокрема вимерлому хуторі Гончарка. Факти носять переважно особистісний характер, адже дорослі практично не ділилися якимись своїми враженнями з дітьми як з міркувань обережності, так і дитячого віку.

Спогади писались для сімейного вжитку приблизно 1989–1990 рр. і не призначались для публікації (іншим членам родини стали доступні лише після смерті Миколи Васильовича), тому складені в достатньо відвертій формі без огляду на зовнішню політичну цензуру. Надзвичайно показовим є те, що попри глибокий український патріотизм вони написані російською мовою з вкрапленням місцевої діалектної говірки, що надає певного колориту та своєрідної літературної форми. Однак навіть наявність фахової підготовки історика на сьогодні не дозволяє нам виконати усі етапи археографічного опрацювання зазначеного джерела, які ускладнені багатьма об'єктивними та суб'єктивними факторами.

Повертаючись від конкретного прикладу до попередніх тез, підкреслимо, що пошук та введення в науковий обіг таких спогадів, а особливо щоденникових записів очевидців може мати суттєве значення в у комплексному вивченні голодомору 1932–1933 рр., а особливо при перехресній перевірці офіційних джерел того часу. Одночасно, праця з таким видом джерел вимагає обов'язкового врахування таких факторів: час формування особистих спогадів, особистий статус їх автора (освітній, професійний рівень, місце проживання, соціальний досвід),

а також політичні вподобання, усвідомлення того, що голодомор став сильною психофізичною травмою для його очевидців.

Олександр Слісаренко (*Дніпропетровськ, Україна*) **Особисті спогади жертв голодомору – специфіка джерела**

Автор запропонованого матеріалу аналізує як історичне джерело особисті спогади жертв голодомору, як формально-наукової, так і якісної складової.

Ключові слова: спогади, історичне джерело, голодомор

Александр Слисаренко (*Днепропетровск, Украина*) **Личные воспоминания жертв голодомора – специфика источника**

Автор данного материала анализирует как исторический источник личные воспоминания жертв голода 1932–1933 гг., как формально-научной, так и качественной составляющих.

Ключевые слова: воспоминания, исторический источник, голодомор

Alexander Slisarenko (*Dnepropetrovsk, Ukraine*) **Personal memories of the victims of famine – specificity of the source**

The author analyses the reminiscence of famine victims as historical sources from the formal scientific point of view.

Key words: memories, historical source, famine